

MUZIEJININKŲ UŽRAŠAI

Kalėjime sukausto „latrus“, bet ne fantaziją... (ji tik išlaisvėja)

Istorikas dr. Modestas Kuodys

Tais gyvenimo laikotarpiais (jų epizodiškai pasitaiko visiems), kai dėl vienokių ar kitokių (daugiau ar mažiau garbingų bei pateisinamų) priežasčių tenka pabūti fiziškai izoliuotam nuo visuomenės, galvoje be kita ko neretai ima suktis maištingos mintys, apie tai, kad tikrai kūrybingo žmogaus šimtu procentų įkalinti „neįmanoma“: galima kur nors uždaryti jo kūną, surakinti antrankiais, apvilkti tramdomaisiais marškiniais, užmauti vestuvinį žiedą, bet visos šios priemonės niekaip nepažabos „belaisvio“ vaizduotės – ji prasiverš pro stipriausias užkardas ir išsilies tokia forma, kokia jai tiks, ar tokia, kokia bus likimo nulemta. Šis pastebėjimas atėjo į galvą, mąstant kaip pristatyti žymiausią „tarpukario“ Lietuvoje (1918-1940 m.) kalėjimo patirtis atskleidžiantį grožinės literatūros kūrinį – Jono Marcinkevičiaus (1900-1953 m.) dviejų dalių romaną „Sukaustyti laitrai“. Abi knygos 1931 ir 1933 m. Kaune išleido „Sakalo“ leidykla. Nesiimtume čia jų aptarinėti, jei nebūtų galimybės pasiūlyti visiems, linkusiems tuo domėtis, patiems paskaityti. Klestinčios ekranų kultūros ir išvešėjusių skaitmenizuotų informacijos išteklių laikmetyje tai padaryti labai nesudėtinga. Tereikia: gebėti „atverti“ internetinės paieškos puslapį, suvesti svetainės adresą (www.epaveldas.lt) ir į pasirinktą eilutę įrašyti arba autoriaus vardą ir pavardę, arba romano pavadinimą. Po kelių akimirų ekrane jau turėtumėte sklaidyti kokybiškai nufotografuotą, originalaus legendinio kūrinio kopiją. Viskas autentiška – nuo laiko pageltęs popierius, kai kur kiek išsiliejęs šriftas. Stinga tik to romantiško senos knygos kvapo, magiško puslapių čezėjimo... Bet karantinas yra karantinas – negalime

lankytis bibliotekose ir apskritai mėgautis viešosiomis erdvėmis taip, kaip anksčiau. Vardan visuotinės gerovės, tenka laikyti savąjį hedonizmą sukaustyta grandinėmis: žinia, daugelis dabar baisiai kenčia, negalėdami kas rytą stilingoje kavinėje išgerti puodelio kreminės kavos, glotnučio iš mango vaisių ar suvalgyti taip pamėgto skrebučio su avokadu...

O tie „latrai“, prieš šimtą metų, ankštai sugrūsti į geltonąjį kalėjimo pastatą A. Mickevičiaus gatvėje, išgirdę panašias dejones, tik išspautų piktai rūškaną šypsena šiurkščios būties nugairintuose veiduose, nusispjautų, kur nors į kameros kampa (šalia „parašos“) ir pusbalsiu palydėtų „vargdienius iš ateities“ keturaukščiais „palaiminimais“. Tuometinių kalinių godos buvo ne tokios... Jas, pasitelkdamas savo išskirtinę išmonę, talentingai, su bulvariniams bestseleriams būdingu šarmu perpasakojo Jonas Marcinkevičius. Ne mažiau įdomus už šį kūrinį yra ir paties autoriaus gyvenimas. Romaną ir rašytojo biografiją – jungia viena ryški bendra tendencija: sunku suprasti, kur perteikiami asmeniniai išgyvenimai, o kur porinamos pasakos. Jonas Marcinkevičius kelerius metus (XX a. trečiojo dešimtmečio pradžioje pirmoje pusėje), sėdėjo Kauno sunkiųjų darbų kalėjime. Buvo nuteistas už tai, kad Nepriklausomybės kovų metu dezertyravo iš Lietuvos kariuomenės ir leidosi užverbuojamas „pilsudskinės“ Lenkijos žvalgybos. Jei ne jaunas „kareiviuko“ amžius – „išdavikui“ būtų grėsusi daug baisesnė bausmė. Pats J. Marcinkevičius, vėliau – kai jau išėjo į laisvę – bohemiškoje Kauno „spaudos darbuotojų“ aplinkoje, mėgo pasakoti kur kas romantiškesnę savo „paklydimą“ istoriją. Jį – „jauną, tyrą bernelį“ – į lenkų žvalgybos pinkles, esą, įtraukė žavi Vilniaus krašto panelė (vos ne veidrodinis atspindys mūsiškės Marcelės Kubiliūtės, taip pat delikačiai pasitarnavusios išvagiant 1919-1920 m. Lietuvą apraizgiusio „peoviakų“ voratinklio dokumentus). Buvęs „slaptasis agentas“ išties nevaržė savo fantazijos – ir ne tik kūryboje. Kai kuriuos kontraversiškus jo pareiškimus, amžininkai yra užfiksavę. Štai keli pavyzdžiai. Rašytojas Antanas Venclova memuaruose aprašė atsitikimą kai J. Marcinkevičius (XX a. ketvirtajame dešimtmetyje) buvo paskleidęs žiną, kad mirė jo mažametė dukterėčia, o vargšas „švoogeris“ neturi už ką nė „grabelio“ nupirkti. Nuoširdžiai užjausdami, „plunksnos broliai“ tąkart kolegai dosniai litų suaukojo. Bet netrukus paaiškėjo, kad „nelaimėlis“ jokios dukterėčios laidoti neketinąs, nes jos niekada net

neturėjęs. Gautą „pašalpa“ – dar tą patį vakarą kitame restorane prašvilpė. Ir nei degtinė jam apkarto, nei perkūnas iš giedro dangaus trenkė, nei sąžinė raudoniu veidą išmušė...

Pokario metais, Jonas Marcinkevičius vėl sau savotišką reklamą pasidarė, žurnalistui Broniui Jauniškiui atskleidęs „ilgai saugotą“ paslaptį: iš beveik dešimties tuo metu jau išleistų knygų – tik tą vienintelį – dviejų dalių romaną „Sukaustyti latrai“ jis pats savo ranka parašė (kai sėdėjo Kauno sunkiųjų darbų kalėjime). Visus kitus žymius savo kūrinčius – esą tik diktavęs, o žmona užrašinėjusi. Norite tikėti, norite – netikėkite! Jonas Marcinkevičius kaip produktyvus, įdomus rašytojas išgarsėjo XX a. ketvirtajame dešimtmetyje. Jo kūryba gana sparčiai evoliucionavo. Jei „Sukaustytuose latruose“ į akis dar labai krinta autoriaus nepatyrimas, piktnaudžiavimas geltonosios literatūros triukais, tai vėlesniuose kūrinuose, pavyzdžiui, romanuose, „Benjamins Kordušas“, „Kražių skerdynės“, „Nemunas patvino“ – siužetai ir gvildenama problematika – daug brandesni, todėl pagrįstai sulaukė autoritetingo pripažinimo. Tačiau nuo 1940 m. rašytojo kūrybos kryptis gana kardinaliai pasikeitė – J. Marcinkevičius pasirinko okupantų Lietuvai primestos sovietų valdžios pusę. Pabuvojęs Raudonosios armijos karo korespondentu, pokariu – iki savo mirties 1953 m. – jis produktyviai reiškėsi oficiozinės žurnalistikos ir literatūros baruose. Štai taip, su lemtingomis įkalnėmis ir nuokalnėmis nuvingiavo J. Marcinkevičiaus kūrybinis kelias, kadaise prasidėjęs kalėjime. Gali būti, kad toje „Žulikų akademijoje“ gautos pamokos – daugelio rašytojo prieštarų poelgių priežastis. „Sukaustyti latrai“ nėra tipiškas romanas – jame „sugulė“ nemaža dalis autoriaus asmeninės patirties. Skaitant šį kūrinį, dažnokai pasijaučia beletrizuotų memuarų prieskonis, dėmesį patraukia tikroviškos buities detalės (patvirtinamos kitų šaltinių): galima nesunkiai identifikuoti po pavardžių inicialais paslėptus tuometinius Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo viršininkus arba iš apibūdinimų atpažinti kalinius aplankiusius žymius visuomenės veikėjus. Kur kas daugiau abejonių dėl tikroviškumo kelia tos „begalinės“ vagių, žmogžudžių ir kitokių „latrų“ gyvenimo istorijos, kurių kimšte prikimštos abi knygos. Autorius pratarmėje, tvirtino niekur nemelavęs – užrašęs tai, ką pats matęs ir girdėjęs (kaipgi nepatikėsi!). Šiaip ar taip, jo romaną skaityti įdomu. Pasakojimas – vaizdingas, kupinas įsimintinų palyginimų, skambių frazių (sąmoningai nepateikėme nė vienos citatos – patys

įsitikinkite). Romano turinys masina vaizduotę, jame yra visko: išraiškingų žmogėnų portretų, nuotykių, tragizmo, komišku epizodu, bemaž politinių pareiškimų, lengvų erotiškų „paspalvinimų“. Tačiau bendra nuotaika – prisodrinta liūdesio. Tik, deja, ši melancholija beveik nesusijusi su atgaila – tai subjektyvūs pagraudenimai apie sunkią, beviltišką kalinių dalią (lyg nelaisvėje kamuotūsi ne nusikaltėliai, o kokie nors atsitiktiniai, per labdaros renginį sugaudyti žmonės). Šiandienos akimis žiūrint, toks perdėtas sentimentalumas atrodo gana komiškai (ne tokia jau ir nesąmonė yra nepataisomų cinikų šūkis, kad pačios geriausios komedijos – tai melodramos). Nežinia, kiek dabar tie Jono Marcinkevičiaus pasakojimai gali skaitytojų širdyse suvirpinti užuojautos stygas: tegul kiekvienas perskaitęs romaną pats nuspręs, ar vertėtų (bent jau altruistiškose fantazijose) tokiems kenčiantiems nusidėjėliams šv. Velykų proga numazgoti grandinėmis sukaustytas kojas...